

Ankaran merkityksistä.

Ankara sanan päämerkitykset on Nykysuomen sanakirjan käsikirjoituksessa, joka teoksen päätoimittajan maist. Matti Sadeniemen hyväntahtoisella luvalla on ollut käytettävissäni, jaoiteltu seuraavasti: 1. 'vaatimuksissaan luja, rikkomuksen jyrkästi tuomitseva'; 2. 'tinkimätön, järkähtämätön'; 3. 'karu, yksinkertainen, kolkko'; 4. 'suuren voimansa takia vaikea vastustaa, lähes ylivoimainen, vastustamaton, tuima'; 5. 'yleensä voimakas, kova, luja, innokas'. Tällaisena se merkitsee inhimillistä ominaisuutta, mutta liittyy määräyksenä yhtä hyvin esinettä, asiaa tai abstraktista käsitettä merkitsevään sanaan. Sanan psyykkinen sisältö käsitetään nykykielessä negatiiviseksi. Kielen säilyneet todistuskappaleet, erikoisesti vanha kirjasuomi, osoittavat kuitenkin tätä sanaa aikaisemmin käytetyn lukuisissa merkitystehtävissä, jotka ovat nykykielestä syrjäytyneet. *Ankara* sanaa on pidetty kielessämme verrattain nuorena. Lauri Hakulinen teoksessaan Suomen kielen rakenne ja kehitys II mainitsee sen niiden sanojen joukossa, jotka ovat peräisin kantasuomea myöhemmältä ajalta. Sanalle ei siis tunneta etäsukukielistä mitään vastinetta, jonka merkitys auttaisi selvittämään adjektiivimme semologista historiaa.

Murteista kootun aineiston perusteella voi havaita *ankaraa* sen merkitysalan puitteissa, joka sanalla yleiskielessä on tavallisin, tulkitun eri tavoin: 'kova, luja, paha, vaativa, armoton, äkäinen, kireä, raskas, kiivas, jyrkkä, lujassa kurissa pitävä, kova ja hirmuvaltias (ihminen), tiukka, tinkimätön, säälimätön'. Tämä moninaisuus osoittaa, että tämän sanan niinkuin yleensäkkään tunnepitoisten adjektiivien merkitys ei ole absoluut-

tinen, vaan joustava ja tulkinnanvarainen. Se, että käyttäjä ei aina ole ollut selvillä sanan merkityksestä, näkyy useista annetuista selityksistä. *Ankaraan* on sisältynyt paitsi lujuuutta ja tinkimättömyyttä, lain kirjainta noudattavaa oikeudenmukaisuutta, toisaalta julmuutta, pahuutta ja epäoikeudenmukaista kovuutta.

Vanhassa kirjasuomessa puhutaan usein Jumalan ankaruudesta, joka käsitetään tinkimättömyydeksi. Varsinkin Agricola käyttää usein *ankaruus* sanaa sanojen *väkivalta* ja *vääryys* rinnalla, esim.: Nin mös se edheskeui, ioca yhden Leiwisken oli ottanut, ja sanoi, Herra, mine tiesin, että angara mies olet. (II 95, Matt. 25, 24.) — Senteden catzo nyt tesse Jumalan hywuytte ia Angarutta. Sen Angarudhen nijnen päle, iotca langesit . . . (II 444.) — Ettes caiken Eriseuraudhen, Wäkiuallan, Angarudhen, ia pahanoxen, asetaisit, esteisit ia alaspainaisit. (III 141.) Jumalan ankaruuden rinnalla puhutaan usein perkeleen ankaruudesta: On yxi Kijtoswirsi, Woitonlaulu ia yxi Ennustos Messiasen waldakunnan asettamisest, seke Juttain ette Pacanain seas, Jonga hen synnist, Colemast, Perkelen angarudhest ia caikista waiuasta pästepi. (III 277.) Sanonnan »synti, kuolema ja perkeleen ankaruus» nykykieli on korjannut käyttämällä ankaruus sanan tilalla sanaa *valta* merkityksessä 'väkivalta'.

Agricola on selventänyt adjektiivin negatiivista luonnetta käyttämällä muotoa *ylenankara*: Sille ios me ylenangarat olema, nin me sen Jumalasa teemme, Eli ios me olema cochtoliset, nin me teille olema cochtoliset. (II 503, 2 Kor. 5: 13.)

Vanhassa kirjasuomessa ja erikoisesti Agricolalla on substantiivina käytettyyn *ankara* sanaan liitetty useita negatiivisia ominaisuuksia. Esim.: Eipe telle Psalmilla Esipuhet ole, Ette se ombi sen wanheneuaisen Seurakunnan Rucous, ettei hen Wanhudhens wicain teden, quin vsco, Toiuo, Rackaus, ja mwdh Auudh taipuuat, Jumalalda poishylieteisi. Waan ette Jumala ne Tyrannit Sangarit ia Angarat, Pyhein Wiholiset asetaisi, hilitzisi ia alaspainaisi. (Agr. III 310.) — Eikä tunne eroitusta, Wälitystä Wäessänsä, Sekä hywät että huonot, Angaroilda ahdistetut, Awun saawat Sangarilda, Armon Kyöstäldä awaran. (Weman, Agr. Jut. 353.)

Ankaran rinnalla esiintyvät usein sanat *sankari* ja *tyranni*. Edellinen ei Agricolalla merkitse samaa kuin nykyisen yleiskielen sankari, vaan se on verrattavissa sanan murteellisiin käytäntöihin 'pahantekijää, hyvin hurjaa miestä, tappelijaa, hurjaa ja ilkiwaltaista tappelijaa, ylpeää, itse-tietoista, tottelematonta ja rohkeaa ihmistä' tarkoittamassa. (Martti Haavio, Leikarit s. 24.) — Agricola on käyttänyt ainakin kerran edellisiin rinnastettavassa merkityksessä verbiä, joka on johdettu *ankara* sanasta

-oitse -johtimella ja jota ei muualta tunneta: Ninen kieuhein halauxen sine Herra cwlet, heiden Sydhemens on wissi, ette sinun Coruas sijte waarinottapi. Ettes oikiudhes saattat Oruoille ia kieuhille, Ettei Inhiminen enembi angarowitzisi (heite wastian) maan päle. (III 225—226 Ps. 10 loppu.) Nykyisessä Raamatussa mainittu kohta kuuluu: Sinä olet kuullut nöyrien toivomuksen, Herra, Sinä vahvistat heidän sydämensä, sinä teroitat korvasi auttaaksesi orvon ja sorretun oikeuteensa, etteivät ihmiset, jotka ovat maasta, enää saisi kauhua aikaan.

Pysyäksemme edelleen siinä, että *ankara* henkilöön liittyvänä tai yleensä inhimillisenä ominaisuutena merkitsee samaa kuin 'kova, tuima, kiivas, voimakas, luja, tiukka', mikä on ollut ja on tuntuvasti laajempi sanan muita merkitystehtäviä, voimme ottaa vastaavia esimerkkejä kansankielestä. Kansanrunous on käyttänyt sanaa tässä merkityksessä tavallisesti konneksioissa »ankara anoppi» tai »ankara akka» ja »ankara appi». Näin varsinkin häärunoissa miniän ja appivanhempien suhdetta kuvattaessa. Esim.: Kurkijoki (SKVR XIII: 2 3670): Ankara on anoppi sulla, app' on vielä ankarampi, leivät kiukaasta lukoo, arinalta arveloo. — Murteissa on kaikkialla *ankaran* esiintyessä henkilön ominaisuuden ilmoittajana sävyeroista huolimatta yhteinen piirre. Huomattavan usein sana näet esiintyy lauseyhteydessä, josta käy ilmi, missä toimessa, virassa tai minkä suhteen, mihin katsoen ankaruus esiintyy. Ilmaukset ankara tuomari, pappi, opettaja, isä kuvaavat asianomaisen ankaruutta tässä mainitussa merkityksessä: pappina, tuomarina jne. Jos sen sijaan sanotaan, että joku on ankara mies, konneksio sisältää usein tehostettuina monia luonteenominaisuuksia, joihin *ankara* adjektiivin käyttäjä suhtautuu ihailun, kunnioituksen ja pelon tuntein.

Ankara on henkilön ominaisuutta ilmaistessaan siirtynyt merkitsemään vastaavaa ominaisuutta henkilön toiminnan tuotteessa tai itse toiminnan laatua. Siten sanaa voidaan käyttää useimpien verbaalisubstantiivien laadun ilmaisijana. On tultu ilmauksiin *ankara kuri*, *rangaistus*, *viha*, *kosto*. Tai se ilmoittaa sen toiminnan välineen laatua, jonka tehtävänä on toteuttaa ankaruutta käytännössä, esim. vanhassa kirjasuomessa *ankara käsi*, *ankara viitsa*.

Toisen suuren ryhmän sanamme merkitystehtävissä muodostaa sen käyttö luonnonilmiöiden voimaa, suuruutta ja taipumattomuutta kuvattaessa. Vanhassa kirjasuomessa *ankara* säästä, ilmasta puhuttaessa esiintyy runsaasti; Agricolalla on kuitenkin melkein säännöllisesti sen asemesta *jalo* ilma, tuulispää, myrsky jne. *Jalo* esiintyy vielä paljon myöhemminkin *ankaran* rinnalla näin käytettynä. Luonnonilmiöiden ankaruus on niiden toiminta- ja ilmenemismuodon mukaisesti erilaatuista,

mutta niille on yhteistä se voiman ja runsauden tuntu, jonka *ankara* sana itsessään sisältää. Toisaalta tämän merkityssisällyksen ohella luonnon-ilmioistä käytettyyn *ankara* epiteettiin liittyy kaikkialla sävyä antavana tapa, jolla sanan käyttäjä suhtautuu mainittujen luonnonvoimien suuruuteen ja voimaan. Vermlannin suomalaismurteessa merkitys on tässä positiivinen. Astrid Reponen (1931): »se o ankara seä nyt»; siinä *ankara* = 'hyvä, lauhkea'.

Ankara liittyy usein verbiin ilmoittaen halua, intoa, taipumusta, tai tekijännimeen tehostaen pääsanalla mainitun tekijän ominaisuuden erittäin suurta määrää. Murteissa ovat laajalti tunnettuja sanonnat: ankara tekemään töitä tai ankara työntekijä; ankara viinaa juomaan tai ankara juoppo. Esim.: Kiihtelysvaara (R. E. Nirvi 1934): »Mitenkä ankara out tupakan polttaja?» Vampula (Eino Lepistö 1940): »s oli ankara (= ahkera) poika mettästämmään se kanttuuri, alvaria se täälä liippas.» Juva (V. Hytönen 1903): »Soon tuo poeka nii ankara keikkumaa.» — Verrattakoon tähän vastaavaa *jalo* sanan käyttöä: jalo tekemään työtä, jalo työntekijä. (Esim. Iitti, Kangasniemi, Konginkangas, Täräntö.) Samoin olla ankara johonkin tai jollekin merkitsee samaa kuin olla ahne, perso, halukas. Esim.: Juva (Arvo Inkilä 1937): »se on viinale ankara poeka (ahne).» Konginkangas (Helmi Helminen 1932): »niill ol' se lukeminen nii ankara-rata» (etteivät malttaneet mennä illalla nukkumaan). — Tekemisen laadun tehostajana positiiviseen suuntaan *ankara* on myös vanhassa kansanrunoudessa ja esiintyy varsinkin sanayhtymässä »ankara ajaja, hyvä hypittäjä». Latvajärvi (SKVR I: 4 1397): Hiest on hyvä heponen, Vuoressa valitut varsat, Hyvälle hypittäjälle, Ajajalle ankaralle. — *Ankara* näin käytettynä kuvastaa paitsi intoa, halua, taipumusta, myös kykyä, taitoa pääsanana ilmoittamassa toimessa: »Ankara maanviljelijä» voi tarkoittaa paitsi innokasta, ripeää myös taitavaa, hyvää. Tämä ankan merkitys esiintyy usein vanhassa kirjasuomessa. Prof. Rapola on merkinnyt vielä Turun Viikko-Sanomista v:lta 1821 seuraavan esimerkin: Ja Antti niminen weljes on myöskin todistettu olewan ankara rauta-, kulta- ja waski-seppä.

Kansankielessä on verrattain tuttua *ankaran* käyttö toisen sanan vahvikkeena vastaamassa merkitykseltään usein käytettyjä vahvikesanoja *hyvin, kovin, erittäin* tai huolimattoman puhekielen tapaan *kauhean, hirveän*. Esim. Kokemäki (F. W. Paasikivi 1905): »Siälä on ny ankan kylmä ilma.» Hämeenkyrö (Ilmari Kohtamäki 1933): »s oli niin ankan pitkee että» (heinä). — Vanhassa kansanrunoudessa on vastaavasti: Tyrö, Kangas (SKVR IV: 2 2481): Nyt on tytöt tyhjän potrat, Aivoiin ankan korreet, Pittäät poikii poluss', Naisen miehii nakrunaan. — Vahvikesanana

ankara on myös seuraavanlaisessa kansankielen käytössä liioittelevassa ja kerskaavassa puheessa, erikoisesti huudahduksissa. Kurikka (Samuli Paulaharju 1902): »Voi ankaraa kus sataa.» Pudasjärvi (Maija Juvas 1933): »voe ankara kun tulee palajo paarmoja.» Tällaisessa käytössä ei tule esiin sanan varsinainen merkityssisälllys, vaan ilmauksen tehokkuus ja se usein hetkellinen tunnesävy, jonka sanan käyttäjä siihen liittää, ovat määräävinä tekijöinä.

Yksinomaan konkreettista suuruutta *ankara* merkitsee harvoin. Murteissa samoin kuin kirjakielessäkin suuruuden merkitys on usein tuntu-massa, mutta sen rinnalla on reaalisenä merkityssävynä vaikutus, jonka kysymyksessä oleva suuruus tekee. Merkityksen voi tulkita sanoilla 'kohtalokkaan suuri, järkyttävän suuri' tai 'suuri ja hyvä'. Esim.: Sääk-mäki (A. V. Koskimies): »ankara takamaa» (hyvin suuri ja synkkä). Hämeenkyrö (Ilmari Kohtamäki 1935): »kyllä minä siinä Elijaalan taloski tein ankarat riidet» (rakensin suuret ja hyvät riihirakennukset). Vanhassa kirjasuomessa tämä suuruuteen liittyvä kohtalokkuuden sävy on negatiivinen, *ankara* merkitsee samaa kuin 'suuri ja kova, suuri ja raskas, suuri ja vaikea'. Positiivisessa suuruuden merkityksessä sen voi myös tulkita sanoilla 'ihailtavan suuri, kunnioitettavan suuri, mahtava, valtava'. Kanava 1847: 3: Venäjänväki on viime Joulukuussa taas saanut ankaran voiton Kaukasossa.

Vanhassa kansanrunoudessa *ankara* tavataan esinettä tarkoittavan sanan attribuuttina ilmoittamassa, että puheenaoleva esine on oivallinen, käyttökelpoinen, sopiva palvelemaansa tarkoitukseen. Esim.: Kaprio, Tyrö (SKVR IV: 1 824): Tott otti olut hapata Sekä nousta nuorten juoma Nasakassa ankarassa, Koivusen tapin takana, Pihlajaisen runnin alla. — Tällainen käyttö on ominaista vain parille Inkerin runon toisinnolle. »Ankara astia» tai »allas» tarkoittaa paitsi 'hyvää, sopivaa' myös 'lujaa, vahvaa'.

Positiiviseen suuntaan kehittyneet sanamme merkitykset ovat yleisimpiä kansanrunoudessa, joka näyttää siten säilyttäneen sellaista, mikä kansankielestä jo muuten on hävinnyt. Merkitykset 'hyvä, kelpo, kunnan, jalo, aimo' ovat nähdäkseni kehittyneet 'suuren' merkityksestä. On ymmärretty, että mikä on ollut suurta, valtavaa ja sellaisena ihailua ja kunnioitusta herättävää, on toisaalta hyvää, oivallista. Koljola (SKVR I: 2 1063): Jalat on jalot sinulla, Aivan ankarat otimet, Lemmon hyvät lennättimet, Niillä hyppele hyvästi, Kelpo lailla keikuttele. — Lukuisissa runotoisinnossa esiintyvät sanat »pantu paikalle hyvälle, asetettu ankaralle». Esim.: (Toksova SKVR V: 2 272): Tämäkin sanan merkitys on säilynyt vain Inkerin runoissa.

Toisaalta on *ankaran* positiivinen merkitys käytännössä kieleemme toisella syrjäisellä alueella, nimittäin Vermlannin suomalaismurteessa. (Maija Juvas 1931): »ne (saappaat) ois ankarat piteä.» (Helmi Helminen 1930): »suolajuusto on talvella ankaraa, mutta kesällä se liikkuu» (siihen tulee matoja).

Pääsanasta ja sen laadusta johtuu, että *ankara* käytettynä esineistä, jotka ovat käyttökelpoisia, hyviä, sopivia palvelemaansa tarkoitukseen, voidaan tulkita sanoilla 'tehokas, vaikuttava'. Esim.: Almanakka 1794: Mulda jonga nämät (myyrän) läjät sisällänsäpitäwät, on niitulle yxi aiwan angara sonta. — Näin puhuttaessa myös esim. »ankarasta lääkkeestä». Verrattakoon tähän jälleen vastaavan *jalo* sanan käyttöä. Henrik Vegelius: »jalo höystö», Ganander: »jalo plaastari ja lääkitys» (Rapola: Suomen kielen *jalo* sanan merkityshistoriaa 28).

Nykykielessä on tuttua *ankaran* käyttö puhuttaessa kovasta, vaikeasta ajasta. Murteissa sana esiintyy melkein kaikkialla merkityksessä 'raskas, työläs, vaikea'. Konginkangas (Helmi Helminen 1927—28): »on kalan puhkaisu ja ankaraa.» Länsipohja (Inkeri Tuovinen 1934): »ankarat ne olit lukea laushet raamatusta sen ikäsille.» Tämä merkitys esiintyy myös kansanrunoudessa, varsinkin Keski- ja Pohjois-Karjalan runoissa.

Ankaran liittyessä *asia* sanaan merkitys on tullut hyvin lähelle 'tärkeätä', mikä on varsin luonnollinen kehitys. Asia, joka on ollut raskas, työläs, vaikea, on usein ollut tärkeä, tarpeellinen toimittaa. Tarvanen (Täydellinen tieto siitä kuinka saadaan enemmän ja parempaa voita kuin tavallisesti 1846): »Maidon kuoriminen oikealla ajalla on ankara asia, sillä jos sen kuorii kovin aikaseen saa vähemmän päällistä.»

Ajatuksesta, muistista ja päästä puhuttaessa *ankara* merkitsee 'selvää, hyvää, tarkkaa'. Sanayhtymään »ankara ajatus» (ajatus tässä 'ajatuskyky') on nähtävästi päästy siten, että »ajatella ankarasti» on ollut lähtökohtana. Henkilöllä, joka ajattelee paljon, on todettu olevan selvä pää, hyvä ymmärrys ja tarkka muisti. Gottlund (Väinämöiset s. 15—16): »Että hänen mielessään viritti ja tajjolla sovitti näin pitkän runon, ilman kirjaan panematak, toistaa hänellä myös olleen ankaran muiston.» — Lempaala (SKVR V: 2 943): Tulenooks sen tuhman käyvä, Muihen selvän sekkaa, Ankaroihen arttelii, Jos ne selvät sen tekkööt, Tuhman tuppee pannoot, Älyttömän ämpärii. Sanayhtymä »ankara ajatus» ei merkitse vain selvää, hyvää ajatuskykyä, vaan saattaa yhtä hyvin merkitä 'erinomaista, oivallista, suurenmoista ajatusta'. Esim.: Eerikki Ticklen (SKK XII 171): »Empä tiää — — — Mikä juoksi mieleheni, mikä aivooni osasi, Aivan ankara ajatus.»

Kansankielessä samoin kuin vanhassa kirjasuomessa *ankaraa* on käy-

tetty ilmaisemaan eläimestä puhuttaessa 'rajuja, vaukkoa, taipumatonta'. Esim. Kollanius (Maanl. 96.): »On miehellä angara eli hillimätöin eläin». — Murteissa »ankara hevonen» on 'nopea, vireä, vilpas', mutta myös 'taipumaton, raju'. Muista eläimistä sanaa käytetään harvemmin. Veikko Ruoppila on merkinnyt Lemiltä 1934: »Ku ol oikei ankara lehmä, se ajo karkuu sen (suden).» *Ankara* on selitetty tarkoittavaksi 'sisukasta'. Konginkangas (Helmi Helminen 1932): »Hannulan koerra kansak kuulu hyvi ankara olova» (ahkera tappamaan rottia).

Ankara merkityksessä 'ylpeä' ei esiinny enää nykykielessä, mutta on vanhassa kansanrunoudessa verrattain yleinen esiintyen ylpeän synonyymina tämän sanan kaikissa merkitystehtävissä. *Ylpeä* merkitsee useissa murteissa 'vallatonta, tottelematonta, pahankurista', toisaalta taas 'kopeata' vieläpä 'upeata, komeata'. *Komea* sana taas, jonka synonyymina *ankaraa* myös on käytetty, esiintyy kansankielessä joskus merkityksessä 'ylpeä'. Tähän voimme liittää edelleen kansankielen *korea* sanan, joka sekkin esiintyy joskus merkityksessä 'ylpeä'. Näin ollen on huomattava, että sanat *ylpeä*, *korea* ja *komea* on kaikissa merkitystehtävissään voitu korvata sanalla *ankara*. Agricola kirjoittaa: Heiden Opetuxens on sula syndi, ia wijpyuet heiden Coreuxisans, ia euet mwta sarna, quin sula Kiroust ia Napistost. (III 293—294) (Reunahuom.: Coreuxisans) se on, He pysyuet heiden ylpeyxens ia Angarudhens päle. — Juva (SKVR VI: 1 177): Ankara anoppi muori, Anopi sen, koria muori, Oli aitan mänöilä. — Gubanitsa (SKVR IV: 1 786): Tuost mie ylyn ylpiäksi, Alan tulla ankaraksi. Toisaalta *ankara* ylpeän vastineena merkitsee 'pulskaa, kaunistaa, komeata' tai yleensä sellaista, josta on puhuttu kerskaillen ja ylpeillen. Keltto (SKVR V: 1 1107): Mänin linnaa' ostamaan; Ostin ylpiät yliset, Aivon ankarat alaset, Tein mie paijan poim'-hihaisen, Kaksin kauluksin panisin. Mänin herran heinämoalle. — Venjoki (SKVR IV: 1 628): Sulho viljo veljuveni, Moitit muita tyttöläi, Käyt sie kiisten kirkkoteitä, Katsoit parvilt parasta, Ylähältä ylpiäistä, Alahalt angaraist.

Ainoa tähän merkitysalaan viittaava tieto ulkopuolelta kansanrunouden on Sakkulasta. (Niskala 1901, tark. Lauri Hakulinen 1925 ja Veikko Ruoppila 1936): *ankara*: »pulska ja kaunis ja suur (tyttö) se ol sit enne.»

Hullu sanan rinnalla *ankara* esiintyy erään kansanrunon toisoinnoissa puhuttaessa »hullun kieltämisestä, ankaran alentamisesta». Esim. Toksova (SKVR V: 2 294): Paljon huuan hullu piika, Ei ole hullun kieltäjäistä, Mairen ei masentajaista, Ankaran asentajaista. — Tämä voidaan selvästi rinnastaa niihin tapauksiin, joissa sanamme merkityksenä on 'vallaton, tottelematon, villi, ylpeä'.

Kansanrunoudessa *ankaraa* on käytetty deminutiivisena, hyväily-

nimen luonteisena. Samoin käytetään muodollisestikin deminutiivista edelleenjohdannaista *ankarainen*: Liissilä (SKVR IV: 3 3618): Kuule tänne, kuin mie laulan Ja kuule kuin sanelen! Joks sie läksit lähtijäksi, Omena otettavaksi, Jo sie tuumaisit tupakat? Et ois tuumannut, sie polonen, Ajatelt et, sie ankarainen. — Gubanitsa (SKVR IV: 1 756): Jouuin joukkohon molotsa, Ankarainen arttelihin.

Ankaraa on joskus varsinkin runokielessä käytetty substantiivisesti positiivisluonteisessa merkityksessä; tällainen käyttö näyttää olevan täysin riippuvainen alkusoinnusta. Esim.: Vuole, Alakylä (SKVR V: 2 2398): Kaikki kansa pilkkasiit, Nauroit kyläiset naiset, Tulojain tuolla lailla, En mie tahtont tarkoin saaha, Saaha tänne saattajii, Avukseen en ankaroi, saanut en nuorii nuotehiin.

Sanamme johdannaisista adverbi *ankarasti* merkitsee kantasansa kanssa yhdenmukaisesti 'kovasti, runsaasti, paljon, rajusti, tuimasti, navakasti, voimakkaasti, tehokkaasti'. Varsinkin kansanmurteissa tämän adverbien merkitys usein on 'paljon'. Kaavi (E. J. Hyvärinen 1906): »Siellä kasvaa mansikkoo ankarasti.» Hattula (Urho Tuomola 1932): »kyllä siälä on niitä saaria vähä ankarasti.» — Verrattakoon tähän jälleen sanaa *jalosti* merkityksessä 'paljon, lukuisasti'.

Erikoisen lukunsa muodostaa *ankaran* esiintyminen uudemman kaunokirjallisuuden kielessä. Se siirtymäkausi, jonka 1800-luvun alkupuoli muodostaa kieleemme kehityksessä, avaa uusia uria sanamme semologiselle kehitykselle. Oman lisänsä käsittelemämme adjektiivin merkitysisällisyys saa nimenomaan Aleksis Kiven käyttämänsä. *Ankara* on ollut tehokkaana ilmauksena erälle kirjailijan valtavimmille näkemyksille ja saanut merkitysisällyykseensä ylevää, eetillistä sävyä, joka on osittain jäänyt pysyväksi. E. A. Saarimaa on kirjoittanut *ankaran* esiintymisestä Aleksis Kivellä (teoksessa »Minä elän»). Hän sanoo, että »ankara on pateettinen superlatiivi merkiten valtavan suurta, mahtavaa tai tehostaen tavattomiin pääsanalla ilmaistun käsitteen olennaisinta ominaisuutta». Useimmiten tuo tähdennetty ominaisuus on kohtalokas, järkyttävä suuruus. Tällainen sanan käyttö ei kuitenkaan ole ominaista yksinomaan Kiven kielelle, vaan se esiintyy hallitsevana piirteenä monissa tämän adjektiivin merkitystehtävissä. Edelleen Kivi on käyttänyt *ankaraa* adverbisesti adjektiivin tai adverbien vahvikesanana. Tällainen käyttö on kansankielestä tuttua. Kivellä *ankara* merkitsee usein ylevää tavoiteltavaa ihanteellisuutta. Sanan merkitys on tällöin 'käsittämättömän suuri ja ihana'. Se on tässä ilmaus, jota tehokkaampaa, enemmänsanovaa kirjailija ei ole voinut löytää. Tämän sanan esiintymisestä Kivellä on huomattava eri merkitystehtävien suhteen, että kysy-

mys on usein vain sävyeroista ja konneksio, jossa sana esiintyy, määrää kulloinkin sävyn. Kivi ei nähdäkseni ole käsittänyt *ankara* sanaa niin paljon kansankielestä poikkeavasti, kuin on otaksuttu. Hän on kuitenkin käyttänyt sitä huomiotaherättävän runsaasti ja sellaisissa lauseyhteyksissä, jotka ovat tehostaneet adjektiivin positiivista merkityspuolta sekä kohtalokkaan suuruuden tuntua. Uusia merkitysaloja ainakaan laajemmassa mielessä voi tuskin sanoa näin syntyneen. On todennäköistä, että *ankara* myöhemmillä kirjailijoilla Kiven tapaan käytettynä on suoranaista heijastusta hänen kielestään, huolimatta siitä, että nämä olisivat voineet Kiven tavoin saada sen kansankielestäkin.

Ankara sanan merkitystehtävät voidaan koota yhden perusajatuksen ympärille, josta lähdetään eri suuntiin. Tämä merkitys on 'jäykkä, lujaa'. Kun on puhe jäykkyydestä hyvässä, tullaan jaloon sankaruuteen tai hyvyyteen, taitavuuteen ja tehokkuuteen. »Olla ankara jossakin taidossa» sisältää paitsi erinomaista, voittamatonta taitavuutta myös lannistumattomuutta ja utteruutta. *Ankaruus* on negatiiviseen suuntaan mentäessä julmuutta, kovuutta, tiukkuutta ja kiivautta. Luonnonilmiöistä *ankara* merkitsee lujaa, suurta voimaa. Ilmaus »tuuli on ankara» merkitsee samaa kuin 'tuuli on kova, navakka, tuima, raju, väkevä, voimallinen, kiiwas, mahdikas, vahva', siis 'vaikuttava' ja 'tehokas'. »Ankarat viholliset» ovat kovia, lannistamattomia tai vaikeasti lannistettavia. »Lain ankaruus» on väistämätöntä tiukkuutta, samoin »ankara kuri, ankara rangaistus» tarkoittavat jotakin lujaa ja väistämätöntä.

Toisena piirteenä, joka yhdistää tämän sanan hajaantuneita merkityksiä, on 'runsauden' tuntu. *Ankara* ilmoittaa aina ominaisuuden erittäin suurta määrää ja sisältää siis tietynlaista superlatiivisuutta. Sanan käytölle on kaikkialla edelleen ominaista siihen liittyvä tunnesävy.

On mielenkiintoista tarkastaa, millä tapaa toisiinsa verraten kaikkein vanhin ja myöhäisempi kirjallisuus ovat käyttäneet *ankaraa*. Agricolaalla sana esiintyy runsaasti, mutta keskenään läheisissä negatiivisuonteisissa merkityksissä. Agricolan seuraajilla sitä tavataan vähemmän, mutta yleensä samaan tapaan käytettynä. Sen sijaan sanan positiiviset merkitykset, joista jokunen esiintyy jo Finnolla, tulevat myöhemmin kirjallisuuteen ja elävät runsaimmillaan 1800-luvun alkupuolella. Millä tavalla kunkin kirjoittajan kotimurre on vaikuttanut *ankaran* käyttöön, on vaikea osoittaa, koska nykyiset murretiedot eivät riitä todistamaan, millainen kunkin murteen kanta on tässä asiassa ollut pari vuosisataa sitten, ja sanan erikoismerkitykset ovat niissä murteissa, joissa niitä vielä tavataan, harvinaisia ja häviämässä sen merkityssisällyksen muodos-

tuessa kaikkialla vähitellen yleiskielen mukaiseksi. Kuitenkin eri murre-alueilta saadut tiedot osoittavat, että ne *ankaran* merkitykset — esim. 'tehokas, suuri, mahtava, taitava, tärkeä, hyvä' —, jotka ovat häviämässä, ovat aikaisemmin olleet tunnettuja melkein kaikkialla. Ei ole otaksuttavaa, että esim. Inkerin kansanrunoissa tavattavat merkitykset olisivat yksinomaan Inkerissä esiintyneitä, vaan on todennäköisempää, että nämä merkitykset ovat olleet tunnettuja kautta koko Suomen, mutta vähitellen semologisen kehityksen jatkuessa ja kirjakielen kaavoittavan vaikutuksen johdosta joutuneet syrjään sekä säilyneet vain niillä syrjäseuduilla, joiden murteeseen kirjoitettu sana ei välittömästi vaikuttanut, nimittäin Inkerissä ja Vermlannin suomalaisten keskuudessa.

Helka Niemi.